

OPEN MONUMENTENDAG 2021

KLOOSTERS

SEPTEMBER 2021

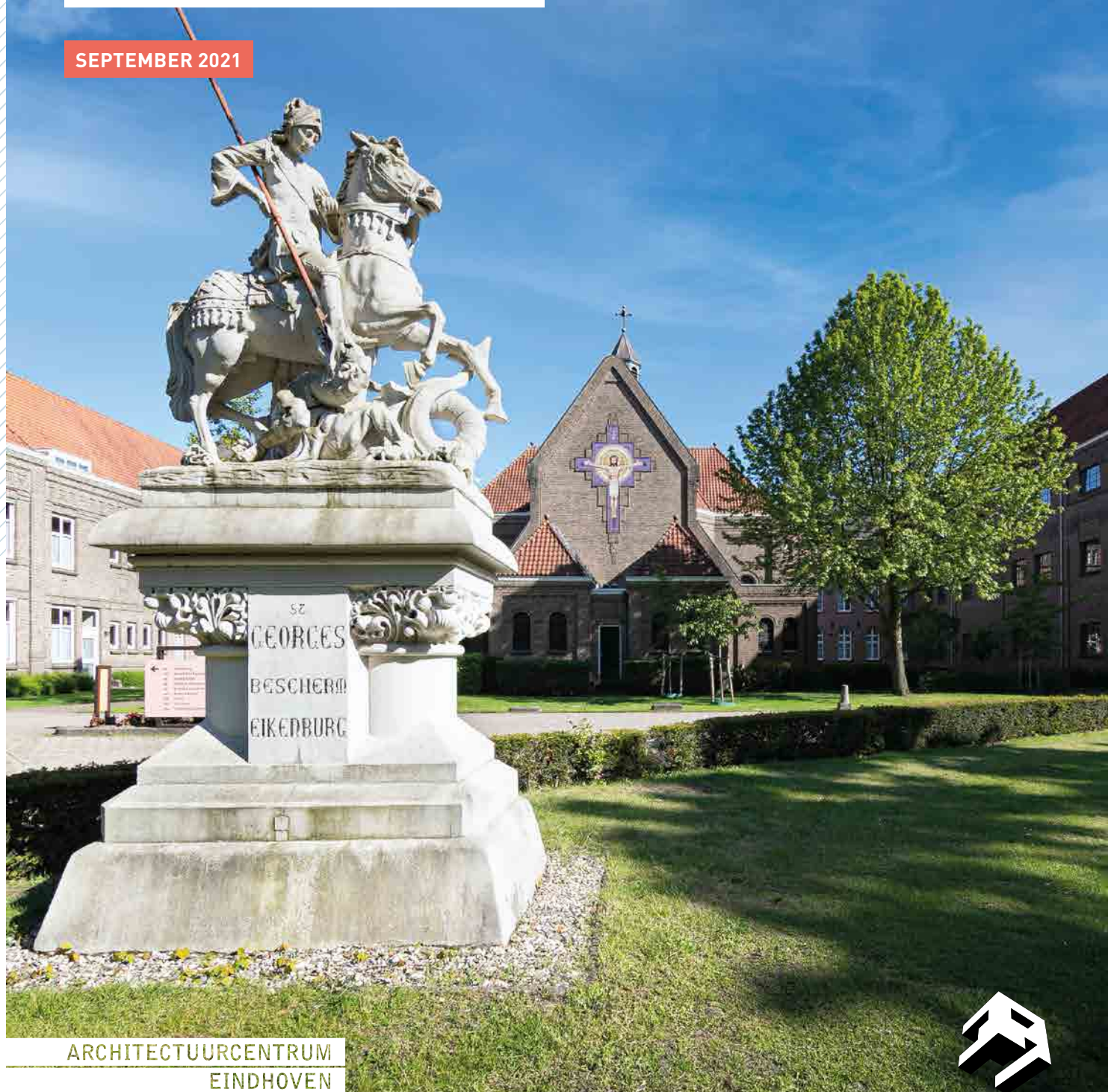

FOTO: MARIE LOUISE NIJSING

ARCHITECTUURCENTRUM
EINDHOVEN

2021: JAAR VAN HET BRABANTS KLOOSTERLEVEN

Rond 1960 kende Nederland het hoogste aantal kloosterlingen ooit. Bijna 50.000 Nederlanders behoorden toen tot een kloostergemeenschap, zowel in Nederland als in missiegebieden. Echter, in de moderne welvaartsstaat zoals die na de Tweede Wereldoorlog gestalte kreeg, kwamen zaken als gezondheidszorg, onderwijs, werkgelegenheid en sociale zekerheid steeds meer bij de overheid te liggen. Het aantal kloosterlingen loopt dan ook vanaf de jaren zestig sterk terug. Sindsdien is het ooit 'Rijke Roomse Kloosterleven' op zijn retour. Congregaties verhuizen naar andere plekken, kloosters komen leeg te staan, worden afgebroken of krijgen een nieuwe bestemming.

Dit jaar staan we tijdens Open Monumentendag stil bij het thema kloosters. De aanleiding is het jaar van het Brabants kloosterleven, een initiatief van de provincie Noord-Brabant. Doel is om Brabanders bewust te maken van de impact die het kloosterleven op alle facetten van het leven in Brabant heeft gehad. Ook in Eindhoven was die impact groot. In deze brochure analyseert cultuurhistoricus Peter Thoben de geschiedenis van het kloosterleven in Eindhoven. Hij bespreekt een groot aantal congregaties en hun kloosters. Uit zijn overzicht blijkt dat er al heel wat kloostergebouwen zijn gesloopt of een nieuwe bestemming hebben gekregen. Van die eens zo nadrukkelijke zichtbaarheid van religieuzen resteert steeds minder.

Architect Harrie van Helmond gaat in zijn bijdrage dieper in op de herbestemming van kloosters. Daarvan zijn onlangs enkele fraaie voorbeelden in Eindhoven opgeleverd. Herbestemmen is volgens hem meer dan een bestaand gebouw geschikt maken voor een nieuwe functie. De 'stemming' van een gebouw speelt een belangrijke rol. Die stemming is de specifieke mix van ruimtebeleving, ornamentiek en gebruikssporen die voelbaar is in veel kloostercomplexen. Hij illustreert dit aan de hand van zes inspirerende voorbeelden uit binnen- en buitenland.

De teruggang van het kloosterleven roept ook andere vragen op. Waarden als solidariteit, zorg voor de medemens en de leefomgeving staan in onze gejaagde samenleving onder druk. Waar vinden wij onze rust en bezinning? Wat bindt ons in onze geïndividualiseerde consumptiemaatschappij? Hoe gaan we om met onze burens en onze leefomgeving? Bij de herontwikkeling van enkele Brabantse kloostercomplexen staan steeds vaker ook deze vragen centraal. Voorbeelden daarvan zijn in deze brochure opgenomen en kunnen ook tijdens Open Monumentendag worden bezocht. Bekijk het programma op de website van Architectuurcentrum Eindhoven.

René Erven

voorzitter Open Monumentendag Eindhoven
coördinator Architectuurcentrum Eindhoven

2021: YEAR OF THE BRABANT MONASTIC LIFE

Around 1960, the Netherlands had the highest number of monks and nuns ever: nearly 50,000 belonged to a monastic community, both in the Netherlands and in mission areas. However, as the modern welfare state took shape after the Second World War, matters such as health care, education, employment and social security, services traditionally taken care of by monastics, increasingly became the responsibility of the government. The number of monastics declined sharply from the 1960s onwards. Since then, the once thriving roman-catholic monastic life has been losing its attraction. Congregations moved to other often smaller buildings, monasteries and convents became vacant, were demolished, or given a new purpose.

This year, during the National Heritage Days, every 2nd weekend in September, Eindhoven will focus on monasteries, convents and monastic life, aligned with the 'Year of the Brabant monastic life'. This initiative of the province of Noord-Brabant aims to make people more aware of the impact that monastic life has had on all facets of life in Brabant. In this brochure historian Peter Thoben analyses the history of monastic life in Eindhoven. He discusses a large number of congregations and their building complexes. His overview shows that many monastic buildings have already been demolished or given a new purpose. Less and less remains of that once so ubiquitous visibility of the religious life.

Architect Harrie van Helmond, in his contribution, reflects on the re-use of monasteries. Some fine examples have recently been completed in Eindhoven. He argues that re-use involves more than just making an existing building suitable for a new purpose. The 'mood' of a building plays an important role. That 'mood' can be described as evoked by a specific mix of spatial experiences, ornamentation and traces of a monastic complex' former use. He illustrates this with six inspiring examples from the Netherlands and abroad.

The decline of monastic life also raises other questions. Values such as solidarity, care for others and the living environment are under pressure in our hectic society. Where do we find rest and reflection? What connects us in our individualized welfare state? How do we treat our neighbours and our living environment? These questions are increasingly at the heart of the redevelopment of some Brabant monastery complexes. Some inspiring examples are included in this brochure and can also be visited during the Heritage Days in September 2021. Tours will be offered in English. The program will be published on the website of Architectuurcentrum Eindhoven.

EEN LEVEN MET BIDDEN EN WERKEN

TEKST: PETER THOBEN

In Eindhoven waren vele religieuze orden en congregaties actief. Ze namen taken in onderwijs, verpleging en sociaal werk op zich. Ze hebben daarmee een belangrijke rol gespeeld in het Rijke Roomse Leven zoals dat vanaf 1850 meer en meer gestalte kreeg. In dit artikel gaat Peter Thoben in op de geschiedenis van het kloosterleven. Hij besteedt daarbij aandacht aan kloosters als onderdeel van de parochiale wijkopbouw, aan zelfstandige kloosters en hun landgoederen en de zoektocht naar de toekomst van het eeuwenoude kloosterideaal.

DE HISTORISCHE WORTELS...

Kloosters, waarvan het ontstaan bij de woestijnkluisenaars in het Midden-Oosten zou liggen, hebben in de beschavingsgeschiedenis van Europa een belangrijke rol gespeeld. Ze stimuleerden niet alleen de kerstening tot het christendom, maar kloosters waren ook brandpunten van religieus en cultureel leven o.a. door hun scriptoria. Daarnaast speelden ze een rol in het geschikt maken van woeste gronden voor landbouw. Immers, bidden en werken (Ora et Labora) gingen er samen.

Ieder klooster functioneerde als een zelfvoorzienende wereld. Hierbinnen was er een strikte arbeidsdeling tussen paters voor intellectuele en pastorale arbeid, en broeders voor het praktische werk ten dienste van de paters. Tot de oudste orden behoren de Benedictijnen, waaruit na een hervorming de Cisterciënzers, Trappisten en Kartuziers ontstonden, en de Augustijnen met later de Norbertijnen, Kruisheren en Birgittinessen. In de twaalfde eeuw kwamen daar de bedelmonniken in de steden bij: Franciscanen, Dominicanen, Karmelieten, Augustijnen Heremieten en in de zestiende eeuw Minderbroeders-Kapucijnen.

Iedere kloosterorde heeft zijn eigen kloosterregels en geloften, maar de geloften van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid (celibatair leven) zijn algemeen. De dagindeling met bidden, werken en studeren kent een strak ritme. De getijden van het officie worden zeven maal daags op vaste tijden gebeden: metten, lauden, tert, sext, noon, vespers en completen. Bij de ene

orde is het allemaal wat strenger met zwijgplicht of clausuur (slot) zonder contact met de buitenwereld, bij de andere wat meer gevarieerder en losser.

Tot de oudste kloosters in de regio behoorde de priorij Hooionk uit 1146 in Nederwetten, gesticht als dubbelklooster voor mannen en vrouwen en bestond tot 1650. In Eindhoven schonk Jan van Schoonvorst als heer van Eindhoven in 1420 zijn oude kasteel net buiten de stad om er een kloostergemeenschap te stichten en wel om zijn eigen zielenheil veilig te stellen. Die stichting van het klooster 'Onser Lieven Vrouw op die Haghe' – later kortweg Mariënhage – is niet los te zien van de religieuze vernieuwingsbewegingen aan het eind van de veertiende eeuw. Deze werden geïnitieerd door Jan van Ruusbroec (1293-1381) in het zuiden en Geert Grote (1340-1384) in het noorden van de Nederlanden.

De kloosterlingen sloten zich aan bij het kapittel of de congregatie van Windesheim met de leefregel van Sint-Augustinus. Vanuit Mariënhage werd het in 1448 gestichte Augustinessenklooster Soeterbeeck in Nederwetten bediend. Terwijl de verbetering van de boekdrukkunst door Johannes Gutenberg uit Mainz zich na 1445 razendsnel verbreidde, schreef 'Collector' (Verzamelaar), pseudoniem van Nicolaas Clopper jr, er tussen 1468 en 1472 zijn wereldkroniek *Florarium Temporum*, een compilatie van zo'n 240 aan hem bekende geschriften. Daarom werd Clopper wel aangeduid als 'studiosissimus chronographus', met andere woorden een 'zeer geleerde kroniekschrijver'. De zestiende eeuw bracht het kloosterleven in gevaar door de opmars van de protestantse hervormingen

van Luther en Calvijn, maar ook door de strijd tussen de Staatse en Spaanse troepen in de Tachtigjarige Oorlog. Het leidde soms tot gruwelijke moordpartijen. In 1572 werden in Den Briel negentien katholieke religieuzen en seculiere priesters om hun geloof door de watergeuzen vermoord. Ze zijn bekend als de Martelaren van Gorcum. In Roermond werden in datzelfde jaar dertien geestelijken vermoord door de troepen van Willem van Oranje.

Na de Vrede van Westfalen in 1648 moesten in de republiek van de Zeven Verenigde Provinciën de kloosters verdwijnen. Ze konden verhuizen of mochten geen nieuwe kloosterlingen meer aannemen, want dan zouden ze vanzelf ophouden te bestaan. In katholieke enclaves in Noord-Brabant konden sommige kloosters voortbestaan zoals in het land van Ravenstein, de baronie van Boxmeer of de commanderij van Gemert. Het leeuwendeel van de mensen bleef trouw aan het katholieke geloof, ook al mocht dat niet openlijk beliden worden. De missen werden voortaan in schuilkerken gehouden, veelal na betaling van recognitiegeld.

De Franse Tijd (1794-1814) bracht weer godsdienstvrijheid, maar dat gold niet voor de kloosters. Met het decreet van suppressie van Napoleon werden ze allemaal opgeheven en de geconfisqueerde kloostergoederen werden publiekelijk verkocht. Na teruggave van kerken moesten de katholieken opnieuw beginnen, eerst met het herstellen van de verwaarloosde, middeleeuwse kerkgebouwen of met het bouwen van nieuwe kerken onder toezicht van het Ministerie van Waterstaat. Uit deze tijd stamt de uitdrukking Waterstaatkerk, een kerk die onder toezicht van dit ministerie werd gebouwd.

In de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw, met name na het herstel van de kerkelijke hiërarchie (1853), manifesteerden de rooms-katholieken zich steeds nadrukkelijker in het maatschappelijke leven. Ze bouwden niet alleen nieuwe kerken en kloosters in neogotische stijl, maar ook gasthuizen en scholen. Dit alles om het katholieke volksdeel op velerlei terreinen te emanciperen en om kloosterorden en congregaties – ieder met eigen doelstellingen en karakter – van nieuwe aanwas te voorzien.

^ KAPEL LIEFDEGESTICHT STRATUM. PRENTBRIEFKAART COLLECTIE JAN SPOORENBERG

PAROCHIES EN NIEUWE KLOOSTERS

Het ontluikende katholicisme kreeg met name vorm binnen de parochiale structuur. Noodzakelijke behoeften op het gebied van armen- en bejaardenzorg, onderwijs en verpleging werden binnen de parochie opgepakt. Naastenliefde stond bij de gegode, katholieke burgerij hoog in het vaandel met aandacht voor de behoeftige en lijdende medemens.

Het zijn dan ook pastoors die nieuwe kloostergemeenschappen stichtten om bij de parochiale opbouw te kunnen inzetten. Pastoor Joannes Zwijsen stichtte bijvoorbeeld de *Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid* te Tilburg in 1832 en pastoor Antonius van Erp de *Zusters van Liefde van Jezus en Maria, Moeder van Goede Bijstand* te Schijndel in 1836. In Veghel stichtte pastoor Bernardinus Joannes van Miert in 1844 de congregatie van de *Zusters Franciscanessen der Onbevleete Ontvangenis van de Moeder van Gods*, of kortweg *Zusters van Veghel*.

Door de parochiale aanpak zijn veel kloosters gebouwd in de buurt van parochiekerken vaak in combinatie met parochiehuizen en kleuter- en lagere scholen. Deze parochiële aanpak verklaart bijvoorbeeld ook waarom moderne wooncentra voor bejaarden en verzorgingshuizen nog altijd te vinden zijn op de plek waar de eerste religieuze activiteiten zijn begonnen.

In 1843 kwam de Tilburgse congregatie van Joannes Zwijsen op verzoek van het armbestuur van de Sint-Catharinakerk naar Eindhoven. De *Zusters van Liefde* zouden er onderwijs gaan verzorgen, maar pakten ook de verpleging op. Het complex met school, klooster en ziekenhuisgebouwen groeide uit tot het Binnenziekenhuis. Dat bleef tot de verhuizing in 1973 naar het huidige Catharinaziekenhuis in Woensel in gebruik. Op de plek van het Binnenziekenhuis verrees begin jaren negentig de Heuvel Galerie.

In Stratum kon na een gift van jonkheer Van der Beken Pasteel dezelfde congregatie aangetrokken worden, waar in 1868 het Sint-Jozefgesticht tot stand kwam. Ze verzorgden er onderwijs en runden een gasthuis voor bejaarden. Het pand werd enkele keren verbouwd en vergroot. Tot 1972 was de congregatie

hier actief en na afbraak werd op deze plaats aan de Gasthuisstraat het wooncomplex Wilgenhof gebouwd. Ook in Strijp werd de congregatie in de jaren 1860 binnengehaald voor onderwijs en verzorging van oude vrouwen en hulpbehoevenden. In 1910 besloot pastoor G.A. de Roij een nieuw Sint-Paulusklooster te bouwen aan de Strijpsestraat. Dit werd ontworpen door Louis Kooken (1867-1940). In 1913 werd er ook een meisjesschool gebouwd, in 1922 met nieuwe lokalen en gymzaal. Tot 1958 bleven de zusters er werkzaam en verhuisden toen naar de Gasthuisstraat in Stratum. Van het oude complex resteert alleen het klooster met kapel, waarin momenteel woonappartementen zijn ondergebracht.

In 1880 haalde pastoor Henricus van Liempd – geboortig uit Schijndel – de *Zusters van Liefde* uit Schijndel naar zijn parochie in Woensel. Naast de Sint-Petruskerk kwamen een klooster en bejaardenhuis en in 1902 de Heilig Hartkapel. Bij de latere nieuwbouw van Kronehoef is de neogotische kapel bewaard gebleven. Eerst hadden de zusters aan de Monseigneur Swinkelsstraat nog een klooster en keerden ze in 2002 naar Schijndel terug. Aan de Kloosterdreef waren op verzoek van pastoor Gerardus J. Suetens in 1942 ook de *Zusters van de H. Juliana Falconieri* – kortweg Juliaantjes – neergestreken voor de wijkverpleging. Het pand werd voor de aanleg van de rondweg gesloopt. Zij bleven tot 1982 actief.

De Schijndelse congregatie komt in 1884 eveneens naar Gestel voor ziekenverzorging en onderwijs. Het kloostercomplex O.L. Vrouw Onbevleete Ontvangen verrees naast de Sint-Lambertuskerk. Het werd in fases uitgebreid o.a. in 1892 met een kapel die er nog altijd staat. De kloostercommunity werd in 1980 opgeheven. Vier overgebleven zusters gaven het klooster een maatschappelijke bestemming o.a. door zich op asielzoekers en vluchtelingen te richten. Dit leidde tot de Stichting Vluchtelingen in de Knel waarvoor zuster Veronique (J.M.Th. van Woerkom, 1920-2018) in 1996 het ereteken van de stad ontving. Tot 2017 bleven er zusters wonen, maar ze hadden het beheer van het gebouw al in 2004 in een stichting ondergebracht. Het complex heeft inmiddels verschillende gebruikers zoals Emmaus, Stichting de Omslag en de Grieks-orthodoxe gemeenschap.

Pastoor Josephus van Vlokhoven nodigde eveneens de Schijndelse congregatie uit. In 1910 begonnen de zusters in Tongelre een bewaar- en lagere school, een naaischool en een zorghuis voor bejaarden. Het Sint-Ignatiusklooster aan de Tongelresestraat werd in 1978 door nieuwbouw vervangen en kreeg de functie van kloosterbejaardenoord. In 2009 vertrokken de zusters en werd het pand aan de GGzE verkocht voor begeleid wonen.

In Acht waren vanaf 1903 de *Zusters Franciscanessen Missionarissen van Maria* werkzaam. Deze congregatie werd door de Franse Hélène Marie Philippine de Chappotin de Neuville (1839-1904) in 1877 als afscheiding van de *Zusters Reparatricen* (Congregatie van Maria Reparatrix) gesticht. Vanaf 1910 nam de congregatie van de *Franciscanessen van Denekamp*, gesticht in 1869 in het Duitse Thuine door Maria Anselma Bopp (1834-1887), de taken over. Voor het nog bestaande Sint-Antoniushuis, gebouwd door Clemens Hardeman (1893-1963) uit Oldenzaal, werd de eerste steen op 31 mei 1936 gelegd. De kapel werd in 1937 ingezegend en deed tot 1987 dienst. Het gebouw, uitgebreid met aanleunwoningen, werd vervolgens voor bewoning van ouderen geschikt gemaakt.

Op verzoek van pastoor Carolus J.C. van Oerle vestigden de *zusters Ursulinen* zich omstreeks 1920 aan de Kwartelstraat met het klooster Sint-Angela dat in 1951 door de *Zusters van Moerdijk* werd overgenomen tot 1965 en waar nu Neos en Korein onderdak hebben. In 1930 kreeg het klooster een nieuwbouw van de Roermondse architect Joseph Franssen (1893-1968) met eraan schoolgebouwen, die inmiddels zijn afgebroken.

In de wijk Tivoli startten de *Missionarissen van het H. Hart van Jezus*, opgericht in 1854 door de Franse priester Jules Chevalier, op verzoek van bisschop Arnoldus Diepen in 1929 een rectoraat. Vrijwel tegelijkertijd begonnen de *Dochters van O.L. Vrouw van het H. Hart* met de opvang van kinderen en onderwijs. De paters bouwden aan de Heezerweg in 1935 een klooster, waarvan Frans de Beer (1873-1960) architect was. De zusters bouwden in 1939 een kloostergebouw en kwam de Sint-Jozefkerk of Tivolikerk gereed, die dan de status van parochie kreeg. Toen de zusters in 1973 vertrokken, kwamen de *Zusters van Liefde van Tilburg* na een verbouwing

^ KAPEL CLARISSENKLOOSTER. PRENTBRIEFKAART COLLECTIE JAN SPOORENBERG

in het pand en bleven er tot 1993. De paters en broeders bleven hier tot 2000 werkzaam. De kerk werd gesloopt, de kloosterhuizen kregen andere bestemmingen.

De *Missionarissen van het H. Hart* van Jezus hadden van 1943 tot 1965 een Una Sancta-huis aan de Prins Hendrikstraat 37, waar speciale zielzorg en nazorg via gespreksavonden en huisbezoeken plaatsvond voor volwassenen die zich op latere leeftijd tot het katholicisme wilden bekeren of hadden bekeerd. In de snelgroeende industriestad met veel nieuwkomers van elders was daar behoefte aan.

De *Zusters van de Choorstraat* verzorgden vanuit Best sinds 1929 de meisjesschool in Strijp. Al gauw werd er een zusterhuis gebouwd naar ontwerp van de Bossche architect Johannes van Halteren (1893-1973). In de eerste oorlogsjaren kwam daar het Sint-Theresiapension bij dat vanaf de jaren 1980 veel bejaarde zusters van de congregatie huisvestte. De laatste zusters vertrokken in 1991 en er kwam nieuwbouw door architectenbureau De Bever.

Dezelfde congregatie nodigde architect Van Halteren in 1931 uit om een monumentaal pand aan de Deken van Somerenstraat en Don Boscostraat te bouwen. Het complex omvatte Gezellenhuis Ons Thuis, zusterhuis Bethanië, een weeshuis en een BLO-school voor verstandelijk gehandicapten. In 1951 kwam in plaats van het weeshuis een school en internaat voor gehoorgestoorde kinderen, het Instituut Sint-Marie. Na reorganisatie in de jaren 1960 bleven internaat en meisjesschool in handen van de *Zusters*

^ H. HARTKAPEL AAN DE KLOOSTERDREEF. PRENTBRIEFKAART COLLECTIE JAN SPOORENBERG

van de *Choorstraat*. De jongensschool kwam onder verantwoordelijkheid van de stichting Buitengewoon Onderwijs Eindhoven. Het Instituut Sint-Marie verhuisde zonder zusters in 1981 naar een nieuwbouw in Blixembosch en het door de gemeente aangekochte complex werd aangepast voor studentenhuisvesting.

In juni 1932 werd het Sint-Josephziekenhuis aan de Aalsterweg geopend. De verpleging kwam in handen van de *Kleine Zusters van Sint-Joseph* uit Heerlen, een congregatie in 1872 door Peter Joseph Savelberg aldaar gesticht. Tot de afbraak van het ziekenhuis in 1991 was de congregatie er werkzaam. De zusters verhuisden naar een paviljoen op het terrein van de *Broeders van Liefde* eveneens aan de Aalsterweg.

In Drents Dorp werd voor de zielzorg een beroep op de paters *Kapucijnen* gedaan. Na aanvankelijke vertraging leidde dat tot de bouw van het Sint-Koenraadklooster en -kerk naar ontwerp van architect Martien van Beek (1896-1962). De rectoraatkerk werd op 20 augustus 1937 ingewijd en in 1971 opgenomen in de nieuwgevormde parochie Strijp. Na sluiting van de kerk in 1979 werd die in 1989 afgebroken en ook het markante klooster werd enkele jaren later gesloopt.

Tegenover het Koenraadklooster verrees in 1954 voor de *Zusters Franciscanessen van Oirschot* het klooster Maria ter Engelen. Het werd ontworpen door architect Kees de Bever (1897-1965). De zusters bestierden een kleuterschool en lagere school en waren bij het parochiewerk betrokken. In december 2005 vertrokken de zusters en kreeg het klooster een woonfunctie.

De voormalige villa van de familie Sinkel aan de Stratumsedijk deed van 1920 tot 1930 dienst als klooster Sancta Ursula met een meisjespensionaat voor de *Ursulinen*. Later kreeg het de functie van gemeentehuis dat voor de bouw van de Stadsschouwburg werd afgebroken. Aan het begin van de Geldropseweg hadden de Franse *Zusters van Maria-Jozef* sinds 1908 een klooster, geheten Huize Sint-Anna. Hierin bevond zich tot 1935 een opvang voor wezen en schipperskinderen. Daarna was het een internaat voor de kinderbescherming tot 1969. In dat jaar trokken de zusters zich terug en werd het overgedaan aan De Sprankel die het pand liet slopen.

In villa Vijverhof aan de Vestdijk hadden de *Missiezusters van het Kostbaar Bloed* vanaf 1922 het klooster Elisabeth. De villa werd oorspronkelijk gebouwd door sigarenfabrikant J.A. Lurmans en is lang bewoond door Gerard Philips. Architect Louis Kooken verbouwde het pand en projecteerde er een kapel in, die ingezegend werd op 9 mei 1932. De zusters waren werkzaam in de wijkverpleging in Eindhoven en in het Wit-Gele Kruis in de dorpen, totdat ze in 1957 hun werkzaamheden staakten. Het huis werd in 1970 afgebroken.

Aan de Frankrijkstraat tegenover de inmiddels afgebroken Sint-Pauluskerk bouwden de *Fraters van Tilburg* in 1925 het Fraterhuis O.L.V. van Altijddurende Bijstand, ontworpen door Louis Kooken. Ze waren vooral in het lager onderwijs van een zestal scholen actief. De gemeenschap werd in 1986 opgeheven en het klooster werd in 1989 afgebroken voor de bouw van kantoren. Een bekende frater uit dit klooster is bioloog Simon Deltour (1913-1984), naamgever van de heemtuin bij de Genneper watermolen.

Nadat in Stratum in 1953 de Don Boscokerk, ontworpen door Kees de Bever, door bouwpastoor Jan Slegers was gerealiseerd, trok hij in 1957 de *Zusters Auxiliatricen* aan om maatschappelijk werk binnen de parochie te verzorgen. Deze sociëteit was in 1856 opgericht door Eugénie Smet op basis van de Constituties van de Jezuiten. In 1970 namen de *Zusters van J.M.J.* hun werk over en zetten het tot de dood van de pastoor in 2002 voort.

KLOOSTERS MET INTERNATEN

Niet alleen werden er congregaties naar Eindhoven gehaald om binnen de parochies onderwijs en zorgtaken te vervullen, er kwamen ook zelfstandige orden en congregaties naar Eindhoven. In 1890 besloot de orde van de *Augustijnen Heremieten* de oudbouw uit 1628 van het voormalige klooster Mariënhage aan te kopen. De orde voegde in de loop der jaren nieuwe gebouwen aan het complex toe.

Uit concurrentieoverwegingen zagen de Eindhovense parochiegeestelijken de paters *Augustijnen* niet graag komen. Toen de devotie van Nicolaas van Tolentijn aansloeg en pater Bonifacius van den Oever met zijn 'overblazingen' direct grote drommen gelovigen aantrok, leidde dit tot een regelrechte ruzie met de diocesane geestelijkheid. Hierop sommeerde de Bossche bisschop dat pater Bonifacius zou vertrekken. Daarom duurde het tot 1916 dat de Paterskerk door de bisschop zou worden ingewijd. De Augustijnen genoten grote bekendheid in de stad mede door het Labre- en Ritahuis. Overigens vormden de paters van het Gymnasium Augustinianum aan de Kanaalstraat en later aan de Van Wassenhovestraat een zelfstandige gemeenschap.

Landgoed Eikenburg aan de Aalsterweg is een voortzetting van het landgoed de Heihoef waar de familie Van der Beken Pasteel-Smits woonde. In 1881 kochten de *Franse Redemptoristen*, gevlucht in verband met antiklerikale wetten, de villa met omliggende gronden. Nadat ze naar Frankrijk waren teruggekeerd kocht de congregatie van de *Broeders van Liefde* uit Gent in 1894 het domein om er een onderwijsinstituut c.q. pensionaat te vestigen.

In Eindhoven waren de *Broeders van Liefde* ook op een andere plek werkzaam. Zij namen in 1949 een instelling voor patiënten met een verstandelijke beperking van de *Broeders van de H. Norbertus* Sint-Jozefdal over. In 1937 hadden de broeders het landgoed Eckart van de familie Smits van Eckart gekocht en gerenoveerd voor deze nieuwe functie. Toen de *Broeders van Liefde* zich in 1980 terugtrokken veranderde de naam in Eckartdal. De broeders bouwden er het Broederhuis Dommeldal als kloosterbejaardenhuis, dat tot 2002 in gebruik bleef en daarna is afgebroken.

De *Zusters van Liefde* van Schijndel startten in mei 1916 een klooster met pensionaat aan de Hemelrijken in Eindhoven, nabij de Sint-Antonius van Paduakerk uit 1909 aan de Fellenoord. In 1921 werd het monumentale klooster- en schoolcomplex gebouwd door Louis Kooken. Op 9 juni 1923 kon het in gebruik genomen worden. In 1936 breidde architect Antonius L. Bogers (1882-1941) het gebouw uit met twee vleugels. De kapel tekent zich in de zijgevel af met tien hoge spitsboogramen. In de jaren vijftig volgde nogmaals een vergroting. Het klooster werd in juli 1980 opgeheven. Vervolgens is het complex verbouwd voor studentenhuisvesting. Aan de monumentale ingangspartij vallen de beelden van Sint-Vincentius à Paolo en Sint-Jozef door Jan Custers (1867-1942) op, evenals het smeedijzeren hekwerk. Ernaast verrees de woning voor de rector van het klooster, nu inloophuis 't Hemeltje.

De onderwijsvereniging Sint-Martha verzocht de *Zusters van J.M.J.* bij de inwijding van hun kleuterschool aan de Seringenstraat ook het huishoudonderwijs in Eindhoven op te pakken. Aan de Jan Smitzlaan werd een terrein gekocht voor de bouw van het Sint-Bernadettelooster en huishoudschool Sint-Martha, waarvoor architectenbureau Gerard Geenen (1875-1947) en Kees Geenen (1902-1973) tekenden. Dit complex werd in juni 1934 opgeleverd. Nadat het klooster in 2001 werd opgeheven, is er een gezondheidscentrum gevestigd. In het schoolgebouw zijn door architect Stefan de Bever appartementen gerealiseerd.

^ KAPEL HUIZE ST.-ANNA AAN DE GELDROPSEWEG, PRENTBRIEFKAART COLLECTIE JAN SPOORENBERG

DE NAORLOGSE SITUATIE

In 1936 waren op verzoek van burgemeester Antoon Verdijk de slotzusters *Clarissen-Coletinen* vanuit Helmond naar Eindhoven gekomen. Ze beschikten over de oude pastorie van de Sint-Joriskerk aan de Stratumsedijk. Na onteigening van het landgoed Rapelenburg van de familie Hegener werd op die plek een nieuw klooster voor de Clarissen door architect Kees de Bever gebouwd. Dit werd in 1953 betrokken. In de kapel, die buiten het slot om bereikbaar was, werden vele huwelijken kerkelijk ingezegend. In 1993 namen de Amerikaanse *Clarissen*, die enkele jaren in Elshout gewoond hadden, het klooster over. Deze zusters vertrokken in 2015. Momenteel wordt het complex ontwikkeld tot hotel.

Aan de Willemstraat betrokken in 1951 de *Zusters Reparatricen c.q. Congregatie van Maria Eerherstel*, die in 1857 door Emilie d'Oultremont te Straatsburg was gesticht, een woonhuis met aan de straatzijde een openbaar kapelletje. Ze hielden zich vooral bezig met hulp aan behoeftigen. Wegens gebrek aan novicen vertrokken ze in 1974 en werd het pand eind jaren 1980 gesloopt voor nieuwbouw.

Bij de inmiddels afgebroken Sint-Jozefkerk van de Tilburgse architect Jan van der Valk (1873-1961) bouwden de *Zusters Franciscanessen van Heythuysen* in 1954 een nieuw klooster naar ontwerp van Martien van Beek. Dit klooster aan de Poeijersstraat betrokken de zusters in juli 1956. De kloostercommunity werd in 1968 opgeheven, hoewel enkele zusters sociaal werk in de parochie bleven doen vanuit een woonhuis aan de Jan Tooropstraat. De *Kapucijnen* namen het klooster in 1968 over en bestemden het tot een klooster voor vitale bejaarden en vanaf 1985 was het noviciaatshuis, dat in 2003 werd opgeheven. Het pand is vervolgens voor studentenhuysvesting bestemd.

Veel orden en congregaties hielden zich met missioneringswerk bezig en kregen in de wereld veelal een eigen werkveld toegewezen. De *Congregatie der Missie*, of wel *Lazaristen*, in 1625 gesticht door Vincentius à Paolo, doet over de hele wereld missiewerk. In Eindhoven kochten ze het woonhuis van familie De Haes aan de Parklaan 81 voor hun hoofdbestuur. Ze zetten zich in voor het bedrijfsapostolaat en van 1963 tot 1992 was er een eigen community gevestigd.

Daarnaast ontstonden in kloosterbejaardenoorden, waar meerdere congregaties samen hun laatste levensjaren slijten. Zo'n bejaardenoord kwam bijvoorbeeld tot stand op landgoed De Burgh. Dit landgoed werd in 1936 door de congregatie van de *Zusters van Barmhartigheid van Ronse* gekocht van de familie Smits van Oijen. De congregatie is gesticht in 1845 door Stephanus Modestus Glorieux. De zusters verpleegden er aanvankelijk tot 1983 psychiatrische patiënten. In 1953 werd er een vrijstaande kapel naar ontwerp van het Bossche architectenbureau Van Dillen en Noumans aan het complex toegevoegd.

In 1982 kwam op het landgoed het nieuwe zusterhuis Glorieux, voor de bejaarde zusters gereed. Dit werd ontworpen door architectenbureau Geenen-Oskam. In het Glorieuxpark bouwde architect Joep Rootink uit Malden voor de *Zusters van Liefde van Jezus en Maria* het eigen klooster Terhaghe. Hier werden zusters uit Venray en Venlo in 1991 gehuisvest. In dit klooster hadden ook de *Witte Zusters* van 2001 tot 2019 een kleine community. De *Broeders van Dongen of Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes* – eveneens gesticht in 1830 door Glorieux – kregen toestemming van de zusters om zich met het provinciaal in 2009 in het Broederhuis Depoorter te vestigen.

TERUGGANG EN TOEKOMST

Vanaf de jaren zestig stakte de aanwas van kloosterlingen. In deze periode nam binnen de katholieke kerk de polarisatie toe tussen degenen voor wie de modernisering van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) te ver waren doorgeschoten en degenen voor wie de wijzigingen juist niet ver genoeg gingen. Het gevolg was dat veel religieuzen uittraden en habijt of toog aan de kapstok hingen. Dit beeld paste in de algemene democratiseringsgolf die zich eind jaren zestig maatschappelijk voltrok en de secularisatie bespoedigde.

In de moderne welvaartstaat, zoals die na de Tweede Wereldoorlog gestalte kreeg, kwam de verantwoordelijkheid voor zaken als gezondheidszorg, onderwijs, werkgelegenheid en sociale zekerheid grotendeels bij de overheid te liggen. Veel functies waarin kloosters voorzagen 'vermaatschappelijkten'. De vaak monumentale kloostergebouwen werden te groot voor de steeds kleiner wordende en vergrijzende communitys.

Bovendien was het onderhoud een enorme kostenpost. Zoals uit het voorgaande al bleek, leidde dat meermaals tot leegstand, afbraak of herbestemming.

Met de terugval van het katholicisme kwamen omstreeks 2008 ook de verhalen los over seksueel misbruik en vormen van uitbuiting door religieuzen. Binnen de orden en congregaties was het een gangbare handelswijze om misstanden met de mantel van geheimhouding te bedekken en in de doofpot te stoppen. Dat gebeurde ook bij gevallen van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de kerk. Groepen jongeren op religieuze internaten en scholen of binnen parochies bleken misbruikt en vaak psychisch beschadigd.

Uit het rapport van de commissie Deetman, die naar deze misstanden onderzoek deed, bleek de schokkende omvang van het kindermisbruik. Het leidde tot talloze schadevergoedingen door religieuze instellingen en zelfs tot het postuum ontnemen, in maart 2012, van het ereteken van de stad Eindhoven dat broeder-overste Ton van Heugten van de Broeders van Liefde in 2007 was verleend. De katholieke religieuzen kwamen daarvoor in een kwaad daglicht te staan. Door deze negatieve geluiden verschoven positieve aspecten van de belangeloze inzet van de religieuzen naar de achtergrond. Het gaf het katholieke geloof, dat vanwege secularisatie al decennia op zijn retour was, een extra klap.

Het traditionele kloosterleven zelf mag dan op zijn retour zijn, het kloosterideaal blijkt een inspiratie voor nieuwe vormen van wonen en samenleven. Zowel in Eindhoven op Eikenburg als in omringende Brabantse dorpen zijn daarvan meerdere voorbeelden te vinden. In Sterksel, 17 kilometer ten zuiden van Eindhoven, waren de *Broeders van de Heilige Joseph* – gesticht in 1875 door Peter Joseph Savelberg – in 1920 Huize Providentia begonnen voor de verpleging van mannelijke epileptici. Architect Anton J. Bartels (1879-1966) uit Heerlen bouwde er een klooster in 1925, een verpleeghuis in 1927 en kapel in 1932. In 1953 begonnen de *Zusters Franciscanessen van Oirschot* iets verder op Kempenhaeghe voor vrouwelijke epilepsiepatiënten. In de jaren zeventig fuseerden beide instellingen.

De afgelopen jaren is het landgoed rond het kloostercomplex omgevormd tot de woonwijk Kloostervelden. In de nieuwe leefgemeenschap wonen zowel mensen met als zonder handicap samen. Daarnaast betekent het een verlevendiging door nieuwe voorzieningen voor het dorp Sterksel en vinden de dorpsbewoners als vrijwilliger op Kloostervelden emplooi.

Op het landgoed Eikenburg werkt Trudo eveneens aan een nieuwe vorm van samenleven én samenwonen. De woningcorporatie huisvest hier bijzondere doelgroepen. Mensen die niet alleen de kwaliteiten van het landgoed en het bosachtig park waarderen, maar die ook actief aan het behoud ervan willen bijdragen. Er worden activiteiten georganiseerd met en voor elkaar. Mensen die er wonen gaan bijvoorbeeld aan de slag in de moestuin van de Stichting Stadsakkers. De verbouwde groenten zijn bestemd voor de Voedselbank. Het bidden en werken van eertijds, maakt plaats voor samen-leven en samen-werken in een monastieke omgeving.

^ KAPEL PENSIONAAT ST.-JOSEPH AAN DE HEMELRIJKEN, PRENTBRIEFKAART COLLECTIE JAN SPOORENBERG

KLOOSTERS IN EINDHOVEN

- 1 Klooster H. Hart van Jezus aan Rozemarijnstraat, later Jan van Lieshoutstraat. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 2 Klooster van de *Zusters van Liefde* en St.-Jozefgesticht te Stratum. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 3 Klooster en Liefdegesticht St.-Paulus aan Strijpsestraat. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 4 H. Hartklooster van de *Zusters van Liefde van Schijndel* aan Kloosterdreef omstreeks 1960. Foto: RHCE 28865
- 5 Liefdegesticht en Klooster O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen van de *Zusters van Liefde van Schijndel* aan Hoogstraat. Foto: EiB 3605
- 6 Liefdegesticht en St.-Ignatiusklooster Tongelre. Foto: EiB 5496
- 7 St.-Antoniushuis aan de Amstelstraat te Acht. Prentbriefkaart collectie RHCE 11889
- 8 Eikenburg van de *Broeders van Liefde* midden jaren 1950. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 9 Pensionaat St.-Joseph van de *Zusters van Liefde van Schijndel* aan de Hemelrijken. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 10 Klooster St.-Angela en scholen aan Kwartelstraat en Treurenburgstraat. Foto: RHCE 29036
- 11 Fraterhuis O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand van de *Fraters van Tilburg* aan Frankrijkstraat. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 12 Klooster Sancta Ursula van de *Zusters Ursulinen* met meisjespensionaat, later Gemeentehuis. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg

- 13 St.-Josephziekenhuis aan Aalsterweg, waar de *Kleine Zusters van Sint Joseph* uit Heerlen werkten. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 14 Gezellenhuis en zusterhuis Bethanië van de *Zusters van de Choorstraat* aan Deken van Somerenstraat. Foto: Rijksdienst Cultureel Erfgoed nr 305917
- 15 St.-Bernadetteklooster en St.-Marthaschool aan Jan Smitzlaan, opname uit 2004. Foto: Rijksdienst Cultureel Erfgoed nr 502101
- 16 Klooster *Missionarissen van het H. Hart van Jezus* aan Heezerweg in 1935 (Tivoli). Foto: RHCE 1002
- 17 Huize St.-Joseph Burgh van de *Zusters van Barmhartigheid van Ronse* aan Geldropseweg. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 18 Klooster *Dochters van O.L. Vrouw van het H. Hart* aan Heezerweg omstreeks 1939 (Tivoli). Foto: EiB 1207
- 19 Sint-Koenraadklooster en Sint-Koenraadkerk van Kapucijnen. Foto: EiB 201
- 20 St.-Theresiapension aan Bredalaan. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 21 Clarissenklooster. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 22 Klooster Maria ter Engelen aan Koenraadlaan voorzijde. Prentbriefkaart collectie Jan Spoorenberg
- 23 Klooster St.-Jozef van *Franciscanessen van Heythuysen* aan Poeijersstraat. Foto: Wikipedia

EEN NIEUWE STEMMING: NIEUWE LEVENS VOOR OUDE KLOOSTERS

TEKST: HARRIE VAN HELMOND

Herbestemmen is niet alleen het geschikt maken van een oud gebouw voor een nieuwe functie. Er is meer aan de hand. De bestaande architectuur heeft een specifieke schaal en maat, en daarmee een heel eigen ruimtebeleving. Ook bouwkundige ornamenten, verkleuringen en barsten in oppervlakken, het zogenaamde 'patina', houden de gebruiksgeschiedenis van het gebouw afleesbaar. Herbestemming krijgt daarmee ook de inhoud van een 'nieuwe stemming': een specifieke mix van hedendaags gebruik, ruimtebeleving, gebruikssporen én het verhaal van het verleden. Harrie van Helmond vindt dat deze 'stemming' aandacht verdient bij het vinden van een passende nieuwe functie voor het gebouw. Hij bespreekt in dit artikel zes inspirerende voorbeelden.

In de loop van de negentiende eeuw ontstonden in Europa discussies over het herbestemmen en het beschermen van monumenten. De steden groeiden enorm. Er werden nieuwe woonwijken gebouwd en parken en spoorlijnen aangelegd. Vestingwerken werden afgebroken om plaats te maken voor stationsgebouwen, hotels, winkels, fabrieken en scholen. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie leidde in Nederland eveneens tot een ware bouwwoede. Er werden tal van nieuwe rooms-katholieke kerken gebouwd en oude kerken werden gerestaureerd of uitgebreid. Ook werden er na 1850 heel wat nieuwe kloostercomplexen ontworpen en gebouwd.

In deze periode ontwikkelden zich dan ook tal van theorieën over het hergebruik van erfgoed en de bouwstijl die daarbij het meest gepast zou zijn. Twee bekende theoretici die hierover publiceerden zijn Eugène Viollet-le-Duc (1814-1879) en John Ruskin (1819-1900). Ze vertegenwoordigen tegengestelde opvattingen die nu nog steeds de discussies over restauratie en herbestemming kleuren.

EUGÈNE VIOLLET-LE-DUC

De Franse architect en theoreticus Viollet-le-Duc nam de leiding bij enkele controversiële restauratieprojecten in zijn tijd. Hij streefde daarbij naar 'historisch perfecte' gebouwen die overeenkwamen met zijn ideeën over

een ideale middeleeuwse stijl. Dus zuiverder dan het ooit was geweest. Zo voegde hij vaak elementen en details toe waarvoor geen historisch bewijs bestond. Tegenwoordig wordt zijn restauratiemethode te vrij, te persoonlijk en te fantasierijk gevonden, maar veel monumenten waaraan hij gewerkt heeft zouden verloren zijn gegaan als hij ze niet gerestaureerd had.

In Nederland was Viollet-le-Duc een belangrijke inspiratiebron voor Pierre Cuypers (1827-1921), een van de belangrijkste architecten van de negentiende eeuw. Cuypers was de architect van een van de meest omstreden restauraties. In navolging op Viollet-le-Duc liet Cuypers bij de restauratie van de Roermondse Munsterkerk alle onderdelen slopen die volgens hem niet bij de oorspronkelijke stijl pasten, en 'reconstrueerde' naar eigen inzicht tal van bouwkundige elementen. Deze rigoureuze manier van restaureren kent nauwelijks nog navolging. Maar wat als er van het oude niet veel meer over is? Sommige moderne restauratiearchitecten kiezen er dan toch voor om 'historiserend' te werken.

De renovatie van het Seminario (p. 18-19) in het Spaanse Comillas is daarvan een fraai voorbeeld. Hier gaan de met veel aandacht uitgevoerde hedendaagse toevoegingen op in de reconstructie. Er is een uitzonderlijk hoog ambachtelijk afwerkingsniveau

bereikt waarmee die nieuwere aanpassingen zich naadloos voegen in het geheel. Hierdoor passen de ingrepen eveneens heel goed in de kloostersfeer. De stemming van het geheel wordt bepaald door de stedenbouwkundige setting (bergtop met uitzicht, park), de zeer nadrukkelijke (contextvreemde) architectuur, de extreme vakkundigheid waarmee gebouwd, verbouwd en gerestaureerd is én de interpretatie (doorwerking) van het verleden in de nieuwe elementen. Er lijkt een zeer bewuste keuze te zijn gemaakt om ondanks een grootschalige reconstructie de aanwezige stemming terug te brengen. Het nieuwe gebruik ligt in het verlengde van de voormalige functie: het lag als het ware voor de hand.

Soms kan het voorkomen dat een gebouw of complex in wezen niet geschikt is om de voorziene nieuwe functie te herbergen. Dan is soms de wet van Procrustes aan de orde. Met andere woorden: als het niet goedschiks kan dan maar kwaadschiks. Bij een van de panden van het Eindhovense kloostercomplex Eikenburg (p. 20-21) is alleen de gevel blijven staan. De rest is geheel vervangen. De ingrepen respecteren de bestaande gevelarchitectuur. Hier zijn uit praktische overwegingen balkons aan toegevoegd. De inwendige structuur van de gebouwen is nieuw, op de trappenhuisen na. De architectonische expressie van het nieuwe interieur is sober. Dit komt door de nieuwe functie, sociale woningbouw, en het bijbehorende budget. Het ontwerp verwijst nergens naar het kloosterverleden. Gevel en inbouwpakket zijn dus totaal verschillende werelden.

Het klooster is gelegen op een landgoed met zorgfuncties. Dit landgoed krijgt de komende jaren meer woonfuncties. Het kloostergebouw zal deel gaan uitmaken van het stedelijk weefsel, maar dan wel met een prachtige groene infrastructuur. De initiatiefnemer, woningcorporatie Trudo, bouwt hier aan een 'klooster-gemeenschap van de 21e eeuw'. Niet meer geënt op het geloof, maar wel op maatschappelijke waarden als solidariteit, zorg voor de omgeving en de natuur. De stemming wordt hier bepaald door het grote orkest. Het betreffende gebouw is onderdeel van een melange aan gebouwen en functies op het landgoed. Bij binnenkomst in het herbestemde bouwdeel klinkt dan een heel andere muziek: de gewone woon- en leefwereld van de bewoners.

^ KLOOSTER PREDIKHEREN. FOTO: LUUK KRAMER

JOHN RUSKIN

De Britse theoreticus Ruskin had, in tegenstelling tot Viollet-le-Duc, veel meer oog voor de historische gelaagdheid van een gebouw. Hij vond dat bij een vernieuwing of uitbreiding van een gebouw die historische afleesbaarheid moest worden gerespecteerd. Hij had met zijn ideeën grote invloed, ook in Nederland. Bij de oprichting van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg in 1918 maakte toenmalig directeur Jan Kalf (1873-1954) al duidelijk dat behoud van het bestaande boven vernieuwing ging. Hij vond zelfs dat aanvullingen in eigentijdse stijl dienden plaats te vinden. Deze opvatting wordt nog steeds breed nagevolgd en kent veel fraaie voorbeelden, nuanceringen en 'tussenvormen'.

Bij de herbestemming tot stadsbibliotheek van klooster Predikheren (p. 22-23) in het Belgische Mechelen vloeit de oude stemming (patina, geur, licht, geluid, gebruikssporen, vormgeving, tactiliteit, herinneringen) over naar een nóg rijkere stemmingsmix, omdat hier een nieuwe stem wordt toegevoegd. Nieuw staat niet koud naast oud maar gaat er een symbiotische relatie mee aan. Het patina is zorgvuldig bewaard, wordt gevierd en in relatie gebracht met weer een nieuwe laag.

De belangrijkste ontwerpbeslissing is het positioneren van de nieuwe openbare bibliotheek onder de kap van het kloostergebouw. Deze voorheen min of meer

verborgen ruimte heeft de grootste ruimtelijkheid én biedt de huidige bezoeker de kans om ook de fantastische eikenhouten constructie te beleven. Ook is er goed zicht op het dakenlandschap van de stad Mechelen. Om deze nieuwe functie mogelijk te maken is met een forse stalen hulpconstructie de kap van het gebouw maar liefst 1 meter hoger getild. De architecten hebben gezocht naar een harmonieuze verbinding tussen conservering en nieuwe elementen. Het resultaat is een voelbare dialoog tussen oud en nieuw. De architect spreekt van een 'nieuw narratief' om plaats te bieden aan de nieuwe activiteiten, praktijken en betekenissen die verschillen van het oorspronkelijke gebruik. De aanpak is een verzoening van behoud en restauratie enerzijds en de toepassing van nieuwe bouwkundige ingrepen anderzijds.

Speciale aandacht hebben de architecten voor het 'atmosferisch potentieel'. De visuele tekens uit het verleden zijn niet geësthetiseerd maar 'geaccumuleerd'. Zo ontstaat een amalgaam van historische fragmenten. Het patina van de tijd vertelt daarbij ook fictieve verhalen, gissingen waarbij ook persoonlijke interpretaties mogelijk zijn. De stemming is daarmee samen te vatten als een gelaagde verbinding optima forma tussen verleden en heden.

^ CLARISSENKLOOSTER. FOTO: BAS GIJSELHART

Een ander voorbeeld van gelaagde aanvullingen is te vinden in het ontwerp voor de herbestemming en uitbreiding van het Clarissenklooster (p. 24-25) in Eindhoven. Er is hier uitvoerig gestudeerd op de juiste 'toon' voor de aanvullende nieuwbouw wat betreft architectuur, materiaal, detaillering, positionering. Deze volgt globaal dezelfde spelregels als de oudbouw en wordt opgetrokken in hetzelfde metselwerk, met hetzelfde verband en dezelfde bakstenen. Het platte dak maakt deze nieuwbouw daarentegen neutraler en 'dienend' aan het hoofdgebouw.

De architecten enten hun verbouwingsstrategie op het gedachtegoed van de oorspronkelijke architect C.H. de Bever (1897-1965). Deze Eindhovense architect 'construeerde' zijn gebouwen op een functionele wijze waarbij alles dat werd toegevoegd ook een doel diende. Deze pragmatische aanpak leverde een serene en sobere sfeer op waarbij de schoonheid ligt in het ritme, verhoudingen, cadans en bouwkundige 'directheid' van het geheel. Af en toe maakte De Bever een uitzondering op zijn eigen ontwerpregels. Deze uitzonderingen koesteren de verbouwarchitecten als 'poëtische fragmenten'. Op eenzelfde wijze zijn er 'nieuwe incidenten' zowel bij de oudbouw als de nieuwbouw te zien. De stemming van het geheel is die van een verbintenis van twee generaties architectuur die oud en nieuw niet alleen toont als een familie-relatie, maar ook de nieuwe tijd toont door het extreem gesloten klooster open te stellen voor de wereld.

'STEMMING'

Niet alle nieuwe functies zijn 'passend' bij religieus erfgoed. Dat lijkt logisch. Toch zijn er nog heel wat kerken herbestemd tot een supermarkt, sportschool of binnenspeeltuin. Dat schuurt. Sommige nieuwe functies harmoniëren echter wonderwel bij de 'stemming' van het religieuze erfgoed. Sterker nog, die historische 'stemming' kan ook een belangrijke inspiratie zijn voor een nieuwe toekomst.

Bij de herbestemming van Klooster Mariënhage tot ceremoniehuis DomusDela (p. 26-27) is in de architectuur van de nieuwe gebouwdelen bewust de confrontatie met het bestaande gezocht, zowel in vorm, materiaal en kleur. De vormgeving van de zogenaamde 'knoop' organiseert de interne routing en voorziet het complex tegelijkertijd van drie nieuwe entrees.

Het nieuwe witte volume van glas en aluminium is helder en transparant, en contrasteert nadrukkelijk met de gepatineerde baksteen van de bestaande gebouwen. Het zicht op het historische gedeelte wordt vanuit het nieuwe interieur ingekaderd door vensters. Zo ontstaat een inscenering van het oude met het nieuwe. Je kijkt door de kaders van het heden naar het verleden.

Het gesloten karakter van het voormalige klooster is veranderd in een complex dat een open relatie onderhoudt met de stad. De knoop is meer dan uitsluitend een passage waar mensen elkaar terloops ontmoeten. Het is tevens een verblijfsruimte die multifunctioneel wordt gebruikt. Het viere van het leven in al zijn aspecten staat nu centraal in DomusDela. Dus ook het herdenken van de dood. Deze nieuwe functies passen bij de historische, religieuze omgeving en voegt er een nieuwe betekenislaag aan toe.

Het landschapontwerp van Buro Lubbers geeft het complex een veelsoortige omgeving. Zo is er het steenachtige plein voor grote bijeenkomsten. Samen met de omringende gebouwen levert het een stedelijke sfeer op. Zeer fraai zijn de boomspiegels uitgevoerd in corten staal. De gelaserde figuren zijn geïnspireerd op het expressionistische ontwerp van de ramen van de kapel, ontworpen door architect Paul Bellot (1876-1944). De landschappelijke tuin langs de Dommel ademt een tegenovergestelde sfeer. Deze brengt rust en 'verzacht' de confrontatie tussen de oude en nieuwe gebouwen. De architecten hebben aan de stemming een zeer geslaagde nieuwe toon toegevoegd.

Soms is het noodzakelijk om een offer te brengen om een groot deel van het kloostererfgoed te kunnen redden. Dit speelde bij de herbestemming van klooster Koningsbosch (p. 28-29) in de gemeente Susteren-Echt. Hier wordt de beleving van de gerestaureerde kloostergebouwen, ommuring, wandeluin en Lourdesgrot gemengd met de aanwezigheid van 45 vrijstaande hedendaagse tuinvoningen. De toegepaste restauratieaanpak is een mix van herstel, vervanging, toevoegingen, doorbraken en het aanbrengen van nieuwe hotelvoorzieningen.

^ KLOOSTER KONINGSBOSCH. FOTO: RONA TAMMER

De diverse bouwfasen zijn in het interieur afleesbaar gemaakt. In de kapel worden niet-monumentale schilderijen verwijderd. De vele administratieve voorzieningen voor het hotel worden geplaatst in niet-monumentale ruimten. Bij de entree bleken doorbraken in de bouwstructuur onvermijdelijk om deze geschikt te maken als hotelloobby. Daarbij is gezocht naar het voelbaar houden van de hoofdstructuur. De religieuze schilderijen zijn naar de achtergrond verdwenen.

Ter compensatie voor de aanpassing van de nutstuin wordt een buurtvoorziening van 1000 m² gebouwd. Deze ingreep versterkt bovendien de integratie met het dorp. De stemming van het geheel is die van stedenbouwkundige transformatie van een gesloten gemeenschap naar een vervlechting met het dorp en de rest van de wereld. In het interieur van het klooster klinken er twee stemmen: oud én nieuw, maar wel harmonisch op elkaar afgestemd.

De uitbater van het hotel gaat niet uit van een bestaande corporate hoteluitstraling, maar gebruikt bewust de historie van het gebouw om het hotel een eigen identiteit te geven. De nieuwe functie biedt de kans om ook de relatie met het dorp te herstellen (werkgelegenheid, voorzieningen). Hierdoor hoort het afgelegen Koningsbosch, het smalste stukje Nederland, er weer bij.

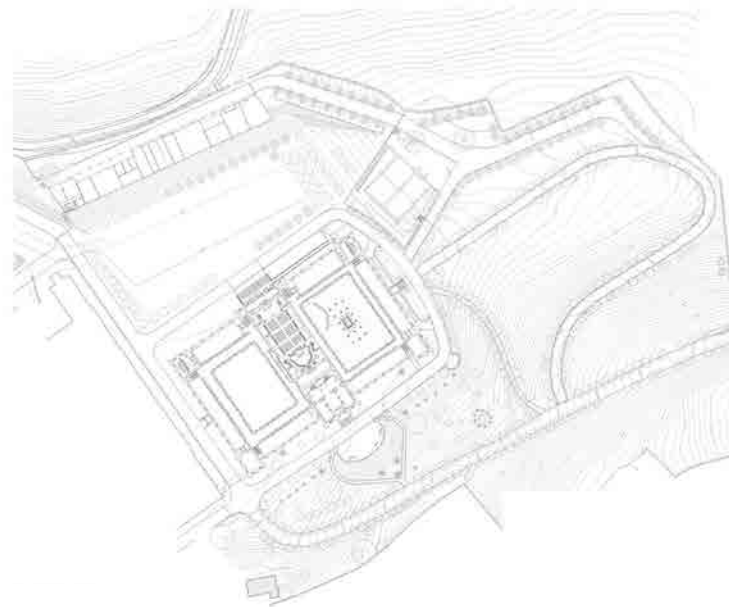
COMILLAS, SPANJE

SEMINARIO PONTIFICIO

Dit voormalig Jezuietenseminarie in Comillas, Spaans Baskenland, bestaat uit twee binnentuinen: één voor de leerlingen en één voor de kloosterlingen, met daartussen de kloosterkerk. Na 40 jaar leegstand, met instortingsgevaar, startten in 2007 de verbouwingen die in 2018 werden voltooid.

Het seminarie werd gesticht door paus Pius X (1835-1914) als een privé kloosteruniversiteit waar werd lesgegeven in filosofie, theologie en canoniek recht. Momenteel is het een privé-universiteit zonder kloosterfunctie met vestigingen in zowel Comillas als Madrid (sinds 1969).

Bij de renovatie zijn de bestaande gebouwen eerst bouwkundig aangepakt: de constructie is versterkt waarbij het inbouwpakket, inclusief vloeren en daken, deels opnieuw gebouwd is. De afwerkingen van het interieur zijn gereconstrueerd en bij nieuwe ingrepen en doorbraken is er een vorm van hedendaagse reconstructie bedacht. Deze verwijst naar de bestaande ornamentiek, bouwmethoden en materialen. Soms is de reconstructie een kopie van de bestaande architectuur, soms een interpretatie daarvan, of een volstrekt hedendaagse ingreep.

Architect Cristobal Cascante (1851-1889) met latere toevoeging (1889) van de Catalaanse bouwmeester Lluís Domènech i Montaner (1850-1923). Hierdoor toont het klooster de bijzondere mix van Mudejar (Moorse) en Catalaanse-gotische bouwstijl met Catalaanse ornamentiek. Architecten restauratie en herbestemming Ortiz / Barrientos / Fernandez / Abascal / Muruzabel / Pesquera / Ulargui. Opdrachtgever herbestemming Sociedad de Activos Inmobiliarios Comillas. Foto's Javier Callejas

EINDHOVEN

LANDGOED EIKENBURG

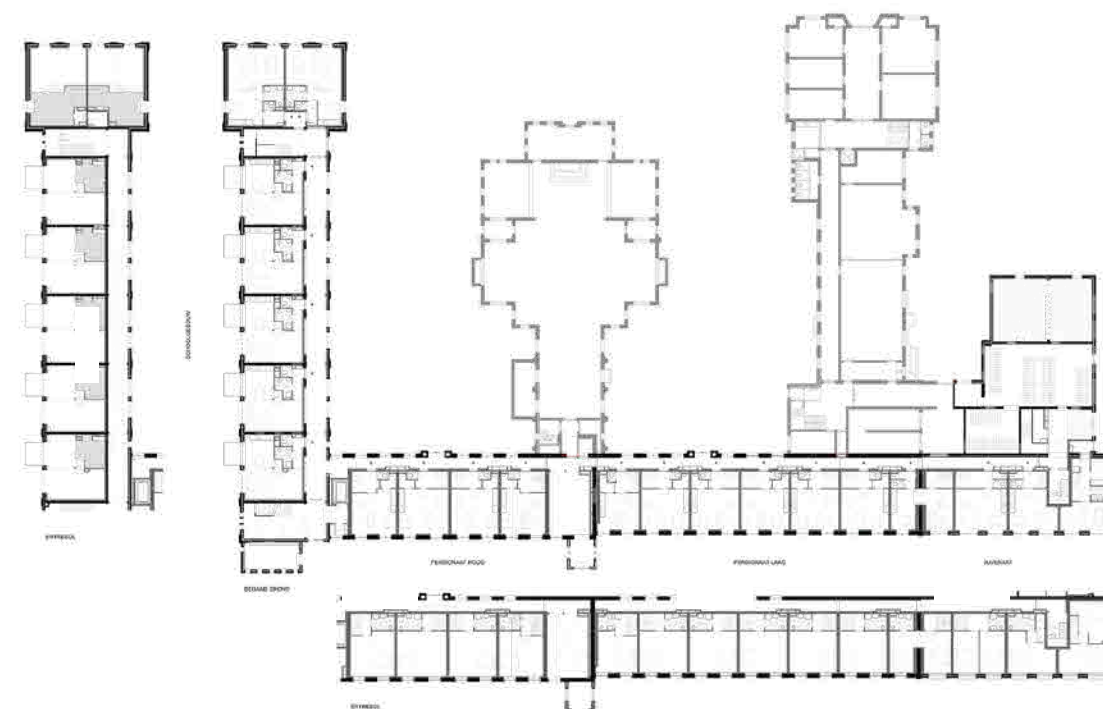
Het oorspronkelijke grote landgoed Eikenburg wordt doorsneden door de provinciale weg naar Aalst. Kloosterlandgoed Eikenburg ondergaat een metamorfose en is inmiddels publiek toegankelijk en is sinds 1894 de leefomgeving van de Broeders van Liefde. Hun hoofdgebouw huisvestte niet alleen het klooster en de kapel, maar ook een pensionaat en scholen, waaronder later de middelbare school Sint-Joris.

Kloostergebouw Eikenburg heeft in de loop der tijd een L-vormige plattegrond gekregen met het pensionaat en juvenaat als hoofdvolume. Hier zijn respectievelijk een schoolvleugel, een kapel en een woongebouw met voorzieningen bijgebouwd. De basis is ontstaan vanuit een landhuis dat later is gesloopt. Hierdoor heeft het complex niet de kenmerkende kloosterstructuur.

Toen het hoofdgebouw grotendeels leeg kwam, vroegen de Broeders woningcorporatie Trudo om advies over herbestemming. De woningcorporatie nam Landgoed Eikenburg van de congregatie in erfpacht en vroeg De Loods architecten een haalbaarheidsonderzoek te doen naar herbestemming van een van de gebouwen. Het resulteerde in een ontwerp voor de transformatie van het hoofdgebouw tot 70 wooneenheden. Trudo

huisvest hier bijzondere doelgroepen. Mensen die niet alleen de kwaliteiten van het landgoed en het bos zeer waarderen, maar die ook aan het behoud willen bijdragen. Die er activiteiten organiseren, met en voor elkaar. Op Eikenburg verbouwt Stichting Stadsackers groenten voor de Voedselbank.

Buro Lubbers maakte een masterplan voor het terrein en architectenbureau FAAM ontwierp er een aantal nieuwe woningen. Dit project laat zien dat ook woningbouwcorporaties een rol kunnen spelen bij de herbestemming van waardevol erfgoed. Door de langere exploitatie-horizon zijn de investeringen te combineren met sociale doelstellingen. In wezen is dit hier de grootste prestatie.

Architect Alphonse van de Vijvere (1876-1952) (oudere kloosterdelen) en Henri Bonsel (1886-1941) Architect herbestemming De Loods, m.m.v. Kiki van Rassel Landschapsarchitect Peter Lubbers (Buro Lubbers) Opdrachtgever herbestemming Woningcorporatie Trudo Foto's Norbert van Onna

MECHELEN, BELGIË

KLOOSTER PREDIKHEREN

De oorsprong van dit klooster gaat terug tot het einde van de dertiende eeuw. Toen zochten de Predikheren (of wel Dominicanen) vanuit Leuven een nieuwe vestiging. Ze kwamen aanvankelijk terecht in Den Bosch maar moesten de stad van Frederik van Oranje verlaten in 1629 en kwamen naar Gemert (1640). Als gevolg van de Vrede van Munster (1648) moest de kloosterorde Gemert verlaten en vestigde ze zich uiteindelijk in Mechelen.

Klooster Predikheren heeft een klassieke ruimtelijke opzet: een vierkante kloostertuin met de kloostergang, ook wel pandgang genoemd, en daaromheen kloosterfuncties in afzonderlijke gebouwen. Aan de zuidzijde is de kloosterkerk toegevoegd in het verlengde van de ribben van het gebouw. De hoofdentree heeft een directe verbinding met de kloostergang en de kloostertuin. De eerste gebouwen van dit Mechelse complex dateren uit 1657. Vervolgens werd het klooster steeds verder uitgebreid. In de achttiende eeuw wordt het klooster ontwijd en vervolgens gebruikt als

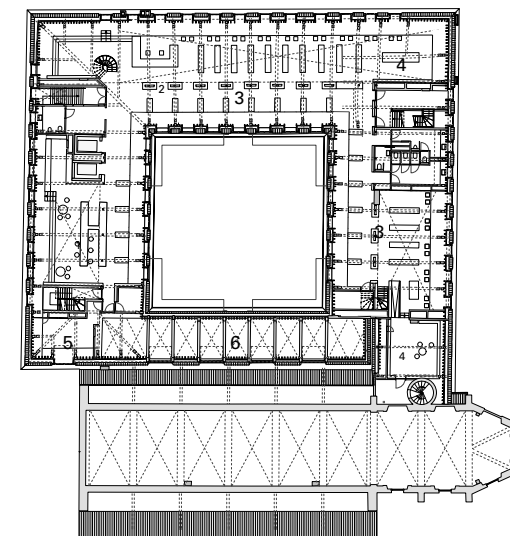
kazerne, wapenarsenaal, school en militair ziekenhuis. Sinds 1975 staat het gebouw leeg en veranderde geleidelijk in een indrukwekkende ruïne. In 2010 besloot de stad Mechelen het monumentale pand te restaureren en in te richten als openbare bibliotheek. Na de herbestemming maakt de nieuwe bibliotheek deel uit van een ontwikkelingsgebied aan de rand van het Mechelse centrum, samen met een nieuw park, nieuwe woningen en de tot holocaustmuseum en -documentatiecentrum verbouwde Kazerne Dossin, ontworpen door AWG architecten.

Zolderverdieping (2de)

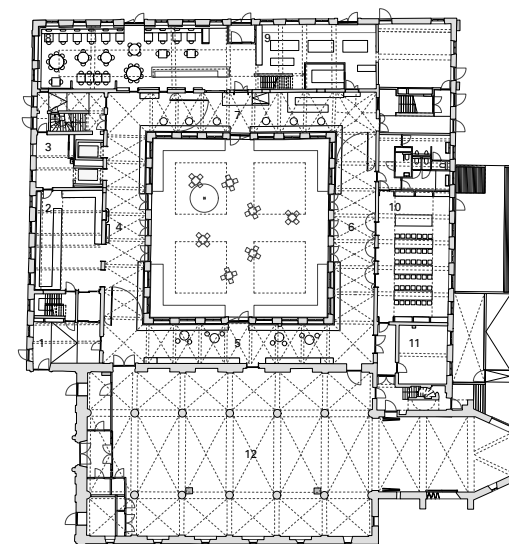
- 1 Bibliotheek kinderen
- 2 Infobalie
- 3 Zone 'Midden'
- 4 Workshop / leslokaal
- 5 Multifunctionele ruimte
- 6 Installaties

Begane grond

- 1 Entree
- 2 Ontvangst
- 3 Bookdrop
- 4 Pandgang ontvangst
- 5 Pandgang collectie
- 6 Pandgang foyer
- 7 Pandgang cafe
- 8 Restaurant
- 9 Keuken
- 10 Presentatiezaal
- 11 Backoffice
- 12 Multifunctionele ruimte

^ ZOLDERVERDIEPING (2DE)

^ BEGANE GROND

Architect herbestemming Korteknie Stuhlmacher Architecten i.s.m. Callebaut Architecten en Bureau Bouwtechniek
Opdrachtgever herbestemming Stad Mechelen Foto's Luuk Kramer

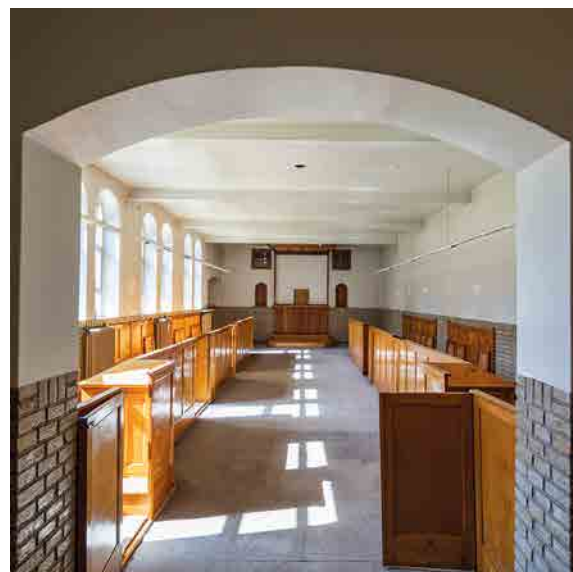

EINDHOVEN

CLARISSENKLOOSTER

Dit kleine klooster uit de wederopbouwperiode werd gebouwd op een kavel met gracht gelegen aan de Dommel. Het Clarissenklooster is vanwege de strenge afscheiding van de buitenwereld opgezet als een 'kasteel': een zeer gesloten bouwblok, ommuurd en omzoomd met een slotgracht. Een brug met poort vormen de entree naar het klooster, dat in 1955 de cultuurprijs van de gemeente Eindhoven ontving.

Binnen het complex is een helder onderscheid tussen het besloten deel, uitsluitend voor de kloosternonnen, en een meer openbaar deel. Dit onderscheid is ook in de kapel aangebracht. De interne kloostergang biedt geen zicht op de niet voor buitenstaanders toegankelijke binnenhof. De gevelopeningen bevinden zich op die plekken waar dat een letterlijke vertaling is van het programma. De gevelplastic ontstaat dus vanuit de logica van het kloosterleven. Hierdoor laat het kloosters zich ook helder lezen. De laatste Clarissen vertrokken in 2015. Het klooster krijgt een passende herbestemming als hotel. De historische tuin wordt daarbij deels opnieuw gebruikt als nutstuin. Verder wordt deze gebruikt om te parkeren. Hier zal eveneens een aanvullende nieuwbouw met hotelkamers worden gerealiseerd. De nieuwbouw volgt dezelfde ontwerpregels zoals deze ook herkenbaar zijn in de oudbouw, en wordt opgetrokken in hetzelfde metselwerk, met hetzelfde verband en dezelfde bakstenen. Het platte dak maakt de nieuwbouw neutraler en 'dienend' aan het hoofdgebouw.

Architect oorspronkelijke gebouw C.H. de Bever (1897-1965) **Architecten herbestemming** Stefan de Bever (De Bever Architecten) en Karin Vissers (Vissers Roelands Architecten) **Landschapsarchitect** Thor Hendriks (Burobol). **Opdrachtgever** CRA Vastgoed **Foto's** Bas Gijssels **Project in ontwikkeling**

EINDHOVEN

KLOOSTER MARIËNHAGE / DOMUSDELA

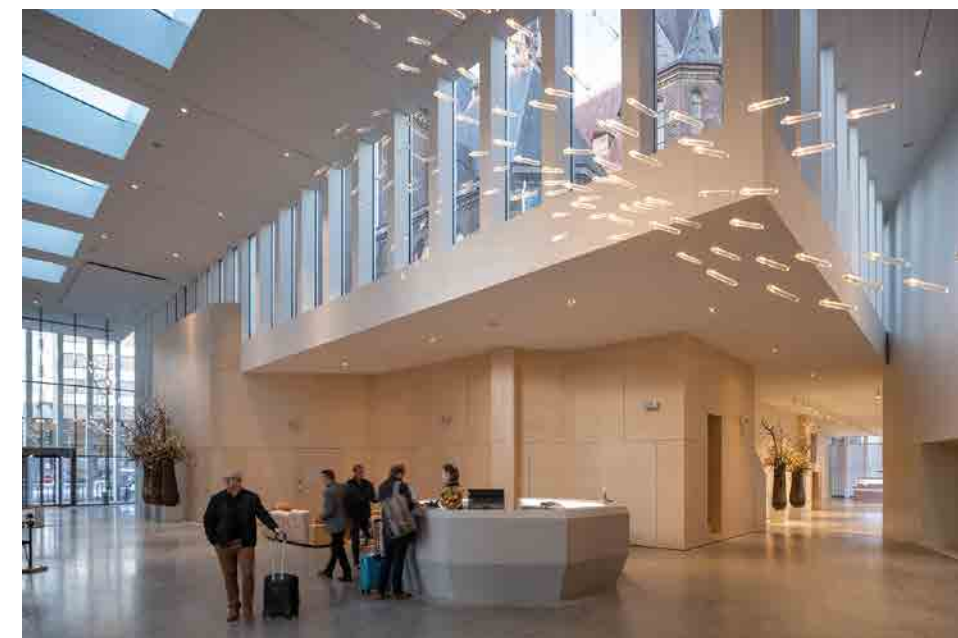
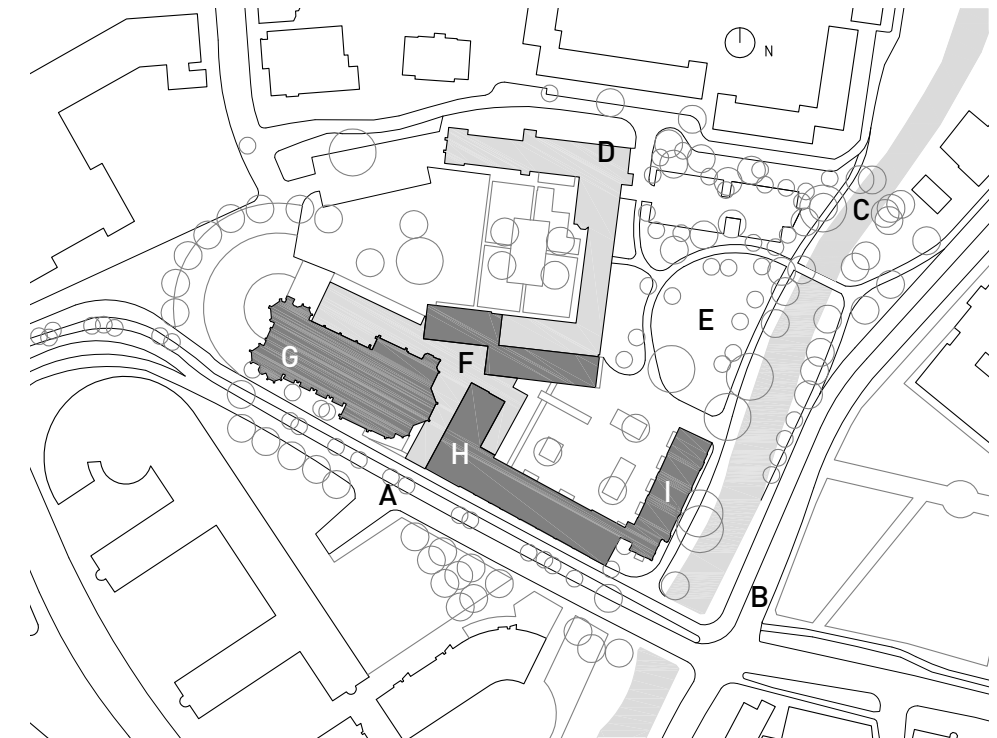
Mariënhage is een organisch gegroeid complex met een kloosterdeel, een kerk, een schoolgebouw (gymnasium) en kapel. Het complex ligt aan de Dommel in de binnenstad van Eindhoven. De oorsprong ligt in het ooit hier gevestigde kasteel Ten Hage (1100-1254).

Het kasteel werd geschonken om een klooster met kerk te stichten (1420-1433). Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) raakte het complex zwaar beschadigd. De monniken vluchtten naar 's-Hertogenbosch. In 1628 werd het klooster hersteld en keerden de kloosterlingen terug. Ze vertrokken echter weer in 1638. In 1686 werden de gebouwen door de Staten-Generaal in beslag genomen. Vanaf 1686 verbleven hier de rentmeesters van de prins van Oranje, die heer van Eindhoven was. In 19de eeuw werd er een fabriek gevestigd en werd o.a. de ruïne van de kloosterkerk gesloopt. In 1891 werd het kloostercomplex aangekocht door de Augustijnen. Zij bouwden in 1898 de Paterskerk. Het onderwijs vond aanvankelijk plaats in

de noodkerk. Ze bouwden in 1913 een nieuw schoolgebouw en in 1917 een vier verdiepingen tellend pensioonaatgebouw, de zogenaamde 'sigarenkist'. Dit pensioonaat is gebouwd op de funderingen van de middeleeuwse kloosterkerk. In 1923 werd het onderwijsgebouw verlengd aan de Kanaalstraat. In 1925 werd hieraan een studentenkapel toegevoegd. In 1935 vond nog een uitbreiding plaats en kwam de noordvleugel gereed. In 2016 verlieten de laatste paters het complex en is het gekocht door Dela. De architectonische transformatie van Mariënhage in DomusDeLa staat in het teken van ontmoeting en samenkomst. De woonvleugels van de paters worden in de toekomst toegevoegd aan het herbestemde geheel.

Situatie

- A Kanaalstraat
- B Nachtegaallaan
- C Dommel
- D Voormalige woonvleugel, momenteel verhuurd
- E Dommeltuin
- F De Knoop
- G Paterskerk
- H Voormalige onderwijsvleugel
- I Voormalige studentenkapel

Architecten Paterskerk (1898), schoolgebouw (1913) en pensioonaatgebouw (1917) Petrus J. Bekkers (1859-1918) en Jos P.I. Hegener (1864-1933) Architect schoolvleugel (1923) met kapel (1925) Paul Bellot (1876-1944) Architect woonvleugel (1935) Antonius J. Prinsenbergh (1889-1965) Architect renovatie woonvleugel (2008) Cornelis van de Ven Architect bibliotheekvleugel (1995-1997) Lambert de Bruijn (1921-2010) Architect herbesteding Bert Dirrix (diederendirrix) en Arie van Rangelrooy (Architecten|en|en) Landschapsarchitect Peter Lubbers (Buro Lubbers). Opdrachtgever herbesteding Coöperatieve uitvaartverzekeraar en -verzorgers Dela Foto's Ossip van Duivenbode

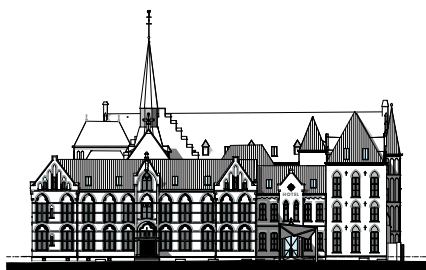

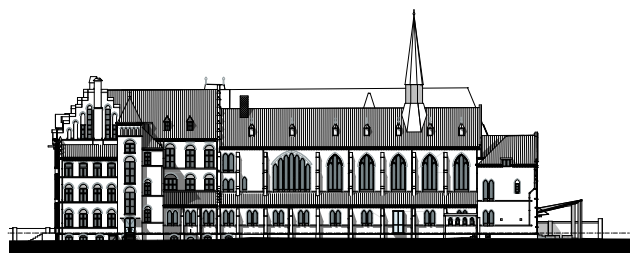
GEMEENTE ECHT-SUSTEREN

KLOOSTER KONINGSBOSCH

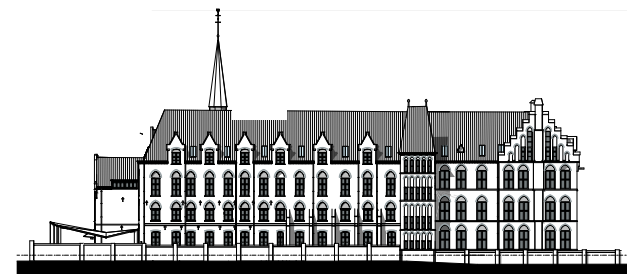
Klooster Koningsbosch is een groot complex met internaat voor meisjes en een bijbehorende huishoudschool, kleuterschool (gesloopt), boerderij (gesloopt), siertuin, Lourdesgrot en nutstuin. De verhouding bebouwd-onbebouwd is ongeveer 1 op 12. Het klooster is gesticht door de Liefdezusters van het Kostbaar Bloed en is gebouwd tussen 1874 en 1912 in verschillende fases. De orde moest vluchten uit Duitsland zoals meerdere kloosterordes die zich in de grensstreek vestigden.

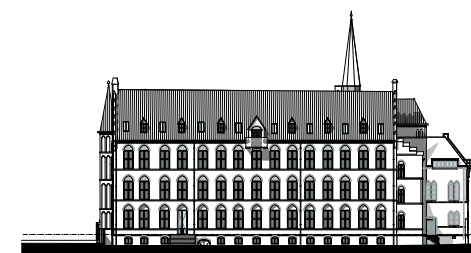
^ VOORGEVEL

^ LINKER ZIJGEVEL

^ RECHTER ZIJGEVEL

^ ACHTERGEVEL

Het H-vormige hoofdgebouw in neorenaissancestijl is geordend om een kloosterhof, waarbij de gebruikelijke omgang afwezig is.

Het kloostergebouw krijgt een passende herbestemming (hotel met restaurant in kapel). In de voormalige nutstuin worden 45 vrijstaande woningen gebouwd waarvan een klein deel in de sociale huur. De tuin wordt verder gebruikt om te parkeren en om een buurtvoorziening (winkels) te vestigen. Klooster, kapel, ommuring én wandeltuin worden gerestaureerd. Hedendaagse nieuwe ingrepen om de nieuwe functie mogelijk te maken zijn bijvoorbeeld een ondergrondse fitnessruimte in de tuin en een grote nieuwe luifel bij de hotelingang. Door brand in het verleden is een deel van het gebouw opnieuw opgebouwd, herkenbaar door de minder verfijnde uitvoering. De nieuwe energie-neutrale woningen in de voormalige nutstuin zijn omzoomd met hagen en uitgevoerd in houtbouw. De foto's van Rona Tammer zijn gemaakt in 2014.

Architect oorspronkelijke gebouw Johannes Kayser (1842-1917) Architect herbestemming Harrie van Helmond Opdrachtgever Broen B.V. Foto's Rona Tammer Project in ontwikkeling

LITERATUUR

Ackermans, Gian, *Vereeniging van Vrouwen ... Franciscanessen van Heythuysen in Nederland (1900-1075)*, Heythuysen 1994

Bakker, Cor F., *Bij de schering afgesneden. Het korte bestaan van het rectoraat (1936-1971) en de kerk (1936-1979) Sint-Koenraad te Eindhoven*, Eindhoven 1991

Beijers, Henk, *Alles heeft zijn tijd. De Zusters van Liefde en hun grote betekenis voor de Schijndelse samenleving (1836-2011)*, Schijndel 2011

'Church of the Major Seminary of the Pontifical University of Comillas Integral Renovation / Fernandez-Abascal + Muruzabal + Alonso and Barrientos + UP Arquitectos', website ArchDaily, 6 november 2018

Coenen, Jean, *Honderd jaar Paterskerk Eindhoven 1898-1998*, Eindhoven 1998

Deetman, Wim e.a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk. Uitgebreide versie, I-II*, Amsterdam 2011

Dellepoort, J.J., *De priesterroeping in Nederland. Proeve van een statistisch-sociografische analyse*, Den Haag z.j. [1955]

Derks, Marjet, 'Een ongehoorde geschiedenis. Historici, herinneringen en geschiedschrijving rond misbruik', in: Borgman, Erik en Torfs, Rik e.a., *Grensoverschrijdingen geduid. Over seksueel misbruik in katholieke instellingen*, Nijmegen 2011, p. 88-102

Dewitte, Liz, 'Perfect tot in alle details', website *Architectuurcentrum Eindhoven*, september 2015.

Dorren, Gabrielle, *Door de wereld bewogen. Geschiedenis van de Nederlandse Missionarissen van het heilig Hart (MSC)*, Hilversum 2004

Dorren, Gabrielle, *Met de minsten der Mijnen. Geschiedenis van De Kleine Zusters van de H. Joseph*, Hilversum 2013

Driessen, Anneke en Ven, Gerard van de, *Zusters van JMJ. Geschiedenis van een congregatie 1822-1962*, Hilversum 2015

Eijt, José en Hautvast, Suzanne, *Een missie in de marge. Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart in Nederland en Indonesië 1911-2000*, Hilversum 2002

Erven, René, 'Clarissenklooster wacht nieuwe toekomst...', website *Architectuurcentrum Eindhoven*, september 2019

Erven, René, 'DomusDela: de plek waar "Jezus Waaghals" waakt over de stad...', website *Architectuurcentrum Eindhoven*, september 2020

Heffernan, Brian, *Een kleine orde met allure. De Augustijnen in Nederland, 1886-2006*, Hilversum 2015

Heijst, Annelies van, Derks, Marjet en Monteiro, Marit, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw*, Hilversum 2010

Hilhorst, Marieke, *Bij de zusters op kostschool. Geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op rooms-katholieke pensionaten in Nederland en Vlaanderen*, Utrecht 1989 en 1991

Hooft, Joop van 't en Overbruggen, Peter van, *Eeuwige Jeugd. Een eeuw Augustinianum*, Eindhoven 1998

Jacobs, Jan, *In de schaduw van Franciscus. De Nederlandse Minderbroeders-Kapucijnen*, Nijmegen 2016

Jansen, Theo A.J., *De pater op de pastorie. Het aandeel van de regulieren in de parochiële zielzorg van Nederland 1853-1966*, Nijmegen 1976

Lintsen, Harry en Thoben, Peter (red.), *De Canon van Eindhoven*, 's-Hertogenbosch 2009

Louw, Marjo de, *De Burgh van Barmhartigheid*, Eindhoven 2012

Monteiro, Marit, *Vroomheid in veelvoud. Geschiedenis van de Franciscanessen van Oirschot 1797-1997*, Hilversum 2000

Oorschot, J.M.P. van, *Eindhoven een samenleving in verandering, I-II*, Eindhoven 1982

Oorschot, J.M.P. van, *Tot zieken gezonden. 150 jaar Huis van het H. Hart van Jezus, R.K. Binnenziekenhuis, Catharina-ziekenhuis Eindhoven*, Eindhoven 1993

Perry, Jos, *Jongens op kostschool. Het dagelijks leven op katholieke jongensinternaten*, Utrecht 1991

Pius-Almanak. Adresboek van Katholiek Nederland, diverse jaargangen

'Renewal Of The Old Main Seminar Of Comillas University / Ortiz, Barrientos, Fernandez, Abascal, Muruzabal, Pesquera, Ulargui', website ArchDaily, 29 december 2012.

Ridder, J.A. de, *Vijftig jaar Tivoli. 'n Halve eeuw Kerkgeschiedenis in Geldrop en Eindhoven*, Eindhoven 1979

Schagen, Jan van, *Acht eeuwen Eindhoven. Verhaal van een stad, I-II*, Eindhoven 2020

Smits, Jan, *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant*, Alphen a/d Maas 2010

Stuhlmacher, Mechthild en Bruyn, Joeri De (red.) *Het Predikheren Mechelen. Herbestemming van een kloosterruïne tot stadsbibliotheek / Transformation of a monastery ruin into a city library*, Mechelen 2019

Thoben, Peter (red.) e.a., *Ten dienste van de medemens. Nederland en de Broeders van Liefde*, Eindhoven 2007

Vugt, J.P.A. van, *Broeders in de katholieke beweging. De onderwijs-activiteiten van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970*, Nijmegen 1994

Websites:

<https://brabantskloosterleven.nl/>
<https://www.architectuurcentrumeindhoven.nl/>
<https://www.openmonumentendag.nl/>
<https://www.wierookwijnwaterenworstenbrood.nl/>

COLOFON

Teksten en redactie: René Erven, Peter Thoben, Harrie van Helmond

Met medewerking van: Marie-Helene Duisters, Irene Fuchs, Jos Hüsken, Lillian Calame en Paul van der Grinten.

Met dank aan: Jan Spoorenberg, Remon Arts, Roger Henke, Mayke van Dinter, Julma Braat, Stefan de Bever, Yoka Louwman, Bas Dikker, Willie de Groot, Marian de Vries, Mine Stigter, Marlies Zuidam, Ossip van Duivenbode, Bas Gijsselhart, Runa Tammer, Javier Callejas, Norbert van Onna, Luuk Kramer, Hugo Thomassen, Ed Smolders en medewerkers Glorieuxpark, bewoners Eikenburg, medewerkers DomusDela, medewerkers Eindhoven in Beeld (EiB), medewerkers Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCE).

Vormgeving: Oranje Vormgevers, Eindhoven

Druk: Goedhart Repro, Helmond

Copyright: Comité Open Monumentendag Eindhoven / Architectuurcentrum Eindhoven 2021

dag van de
architectuur

EINDHOVEN

^ INGANG DOMUSDELA. FOTO: HUGO THOMASSEN

Kijk op
www.architectuurcentrum eindhoven.nl
voor het volledige programma

